

¹¹ Захист біженців у запитаннях та відповідях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unhcr.org.ua/main.php?part_id=4&article_id=82&view=full&lang=u.

¹² Карпенко Т. Україна як притулок для біженців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/migration/2006/dw26-06.html>.

¹³ Мосьондз С. Проблема біженців: історія виникнення, сучасний стан та шляхи розв'язання / С. Мосьондз // Історія держави і права. – 2004. – № 12. – С. 135–139.

¹⁴ Захист біженців у запитаннях та відповідях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unhcr.org.ua/main.php?part_id=4&article_id=82&view=full&lang=u.

¹⁵ Беженцы и иммигранты – проблема касается всех // Население и общество. – 2001. – № 9-10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.demoscope.ru/weekly/009/strimir11.php>.

¹⁶ Права біженців та шукачів притулку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1117358178>.

¹⁷ Римаренко Ю. Міжнародне міграційне право / Ю. Римаренко. – підручник. – К. : КНТ, 2007. – 640 с.

¹⁸ Захист біженців у запитаннях та відповідях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unhcr.org.ua/main.php?part_id=4&article_id=82&view=full&lang=u.

¹⁹ Наближається поява кліматичних біженців // Дзеркало тижня. – 2001. – № 9 (333) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3320/30233/>.

²⁰ UNHCR Global Appeal 2011 (update) – 2011: A year of commemorations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unhcr.org/4cd916199.html>.

²¹ Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1189>.

²² Рудометкіна Е. Марш беженцев [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.demoscope.ru/weekly/027/strimir02.php>.

²³ Римаренко Ю. Міграційні процеси в сучасному світі : Світовий, регіональний і національний виміри: енциклопедія / Ю. Римаренко. – К. : Довіра, 1998. – 912 с.; Римаренко Ю. Міжнародне міграційне право / Ю. Римаренко. – підручник. – К. : КНТ, 2007. – 640 с.

УДК: 930.1:165.742

© *Олександр Сахновський*
(*м. Чернівці*)

ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ ЯК ВТІЛЕННЯ «АНТРОПОЛОГІЧНОГО ПОВОРОТУ» У ВИВЧЕННІ МИНУЛОГО В ЗАХІДНІЙ ГУМАНІТАРНІЙ ТРАДИЦІЇ

Стаття присвячена висвітленню історії повсякденності як довгострокової методологічної перспективи в контексті «історико-антропологічного повороту» в гуманітарній думці Заходу. Увагу автора привернули основні підходи до розуміння цього напрямку в західній історіографічній традиції: 1) як реконструюючий ментальний макроконтекст подійної історії; 2) як реалізації прийомів мікроісторичного аналізу.

Ключові слова: повсякденність, історія повсякденності, мікроісторія, ментальність, історична антропологія.

Александр Сахновский. История повседневности как воплощение «антропологического поворота» в изучении прошлого в западной гуманитарной традиции. Статья посвящена освещению истории повседневности как долгосрочной методологической перспективы в контексте «историко-антропологического поворота» в гуманитарной мысли Запада. Внимание автора привлекли основные подходы к пониманию этого направления в западной историографической традиции: 1) как реконструирующий ментальный макроконтекст событийной истории; 2) как реализации приемов микроисторического анализа.

Ключевые слова: повседневность, история повседневности, микроистория, ментальность, историческая антропология.

Alexander Sahnovsky. History of Everyday Life as the Embodiment of «Anthropological Turn» in the Research of the Past in the Western Humanitarian Tradition. The article is devoted of the history of everyday life as the long-run methodological prospect in the context of «historical and anthropological turn» in humanitarian thought on the West. The basic approaches to the comprehension of this trend in the western historiographical traditions came into the notice of author: 1) as reconstructing of the mental macrocontext of the action history; 2) as implementation of the methods of microhistorical analysis.

Key words: daily routine, history of everyday life, microhistory, mentality, historical anthropology.

Процеси трансформації держави й суспільства в Україні знайшли прояв у різних сферах, зокрема й у галузі історичної освіти. Оновлення останньої, що розпочалося наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст., зазнало чи не найбільш кардинальних змін, відбувалося непросто і залишається на сьогоднішній день незавершеним. Відкинувши марксистсько-ленінську теорію формацій, що багато років

цементувала історичну науку, вітчизняні науковці опинились у своєрідному методологічному вакуумі. Відтак замість продекларованого переосмислення історичного минулого в 1990-х рр. відбулася проста перестановка знаків: герой – зрадник (і навпаки), націоналіст – патріот тощо. Техніка наукового дискурсу українських істориків застигла, здебільшого, на позначці кінця XIX – початку XX ст., надто прив'язавшись до дослідження так званих «білих плям»¹, а абсолютна більшість академічних видань, як зауважує Олександр Удод, навіть на поч. XXI ст. «рясніли і продовжують бути перенасиченими такими стандартними схемами: економічний розвиток; політичне життя; культура; зовнішня політика»².

Успішна методологічна перебудова історичної освіти України можлива лише за умови інтелектуальної здатності фахівців осягнути здобутки західної історіографії і заговорити, за визначенням Наталії Яковенко, «тією самою мовою, що й колеги за рубежем»³. До подібних висновків приходять і Олександр Сич, слухно зауважуючи, що полегшити пошук засобів подолання означеного вище сумного стану речей, можна було б, «своєчасно врахувавши досвід зарубіжної історичної науки, яку також не оминули подібні, по суті методологічні, кризи»⁴.

Остання з них, що тривала декілька десятиліть, за часом почалася в середині XX ст. і пов'язана із зростаючим розчаруванням в пояснювальних моделях «великої» політичної історії і, насамперед, історії еліт та структур. Переживши, як відзначають російські науковці Микола Вамбольт і Марія Шубіна, «наступ структуралізму» у 60-ті рр., «лінгвістичний поворот» чи «семіотичний вибух» у 80-ті роки XX ст., історіографія не змогла уникнути «впливу постмодерністської парадигми, що поширила свій вплив на всі сфери гуманітарного знання». Відтак, перегляду підпадає й «саме поняття «історичної реальності», а з ним й власна ідентичність історика, його професійний суверенітет, критерії достовірності джерела, віра в можливість історичного пізнання і прагнення до об'єктивної істини»⁵.

Протягом цього періоду історична наука пережила глибоку внутрішню трансформацію, яка проявилася у зверненні до міждисциплінарності, зміні інтелектуальних орієнтацій, дослідницьких парадигм і, власне, самої мови історії⁶. Тут все «нове» та «окреме» утверджувало себе в завзятих дискусіях з іншим «новим» та «окремим». Але як промислова конкуренція, за словами вище згаданої Яковенко, породжує якість виробів, так «боротьба думок та ідей рухає вперед науку, пропонуючи нові й нові методи дослідження, удосконалюючи понятійний апарат, кооперуючись з суміжними сферами знання»⁷.

Так, однією з головних особливостей означених зрушень у методології історичної науки стало пра-

гнення «повернути» людину в історію, більш відоме як «антропологічний поворот». У цьому руслі, вирішуючи ряд теоретичних проблем пізнання історії, науковці звернулися до категорії «повсякденність» як одного з можливих у цьому плані підходів або ж, як висловився Ігор Орлов, певного «тренду» в розвитку світової історичної думки⁸. Основним змістом історії повсякденності (історичної антропології) стали не діяння великих особистостей, а всебічний аналіз повсякденного існування, життєвого мікросвіту, стереотипів мислення і поведінки простих звичайних людей – «мовчазної більшості», історію якої традиційні наука так довго ігнорувала.

Метою запропонованої публікації є висвітлення історії повсякденності як довгострокової методологічної перспективи в контексті «історико-антропологічного повороту» в гуманітарній думці Заходу.

Ознайомлення з науковими працями, які присвячені історії повсякденності, переконливо доводить, що протягом минулих десятиліть вона здобула визнання в багатьох історичних школах як у Європі, так і за океаном. У ряді країн (Німеччина, Франція, Італія, Велика Британія, США) склалась доволі численна історіографія з даної проблематики, а в деяких – робляться лише перші кроки у цьому напрямку. Для історіографічної традиції, з одного боку, характерна очевидна спільність підходів, з іншого – більші чи менші національні особливості.

Загальновідомим є те, що філософську категорію «повсякденність» в репрезентовано в працях Едмунда Гуссерля, Альфреда Шютца, Томаса Лукмана, Генріха Ріккерта, Норберта Еліаса, Гарольда Гарфінкеля, Арона Сікуреля та інших. Не менш цінною підтримкою у вирішенні низки проблем історії повсякденності стали також ідеї класиків антропології. Так, серед антропологів найбільшу увагу істориків привертала праця Марселя Мосса, Едварда Еванс-Прічарда, Мері Дуглас, Клода Леві-Стросса, і, особливо, Кліффорда Гірца.

Перспективність історії повсякденності як самотійного дослідницького напрямку в теорії і методології історії одними з перших означили французькі дослідники. Йдеться про представників Школи «Анналів»: Марка Блока, Люсьєна Февра і Фернана Броделя, які прагнули подолати традиційну «подієву історію» і поставили в центрі уваги ідею «тотальної», або всеохоплюючої історії. Повсякденність у їх працях в основному зводилась до вивчення ментальностей⁹ і передбачала пошук фундаментальних структур в історії, що задають порядок людських дій.

Найчастіше проблематика повсякденності в історичному пізнанні Школи «Анналів» пов'язується з ім'ям Фернана Броделя¹⁰. Саме в його працях, вперше, термін «повсякденність» використано як окрему дефініцію історичного знання. Історик вважав, що в економіці будь-якого суспільства існують

два рівні «структур»: життя матеріальне і нематеріальне, що охоплює людську психологію і щоденні практики. Цей другий рівень і був названий ним «структурами повсякденності». Історик розумів минуле як повільну зміну періодів «великої тривалості», в яких останні ледь помітно змінюються у часі або ж взагалі не змінюються¹¹.

Вплив праць засновників Школи «Анналів» важко переоцінити. Їх наступники скрупульозно вивчали взаємозв'язок між образом життя людей та їх ментальностями, побутовою соціальною психологією. Зокрема, в 60-70 роки цей напрям був характерним для новаторських праць Жоржа Дюбі, Робера Мандру, Філіпа Ар'єса, Жана Делюмо та ін. По суті, в 60-х роках, як відзначає Михайло Кром відбулась «антропологізація» аграрної історії, хоча до 70-х років гасло «історичної антропології» як нового напрямку не висувалося: нові підходи «асоціювались тоді переважно з «історією ментальностей», що переживала тоді епоху розквіту»¹².

Свідченням академічного визнання цього нового напрямку стала поява фундаментальної публікації Жоржа Дюбі – «Історія ментальностей»¹³. Іншими царинами історичного знання, що трансформувалися внаслідок включення в їх проблематику «ментальної» сфери, стали релігія, культура та демографічна історія. Стосовно останньої, то окрім цифр і підрахунків, дослідники звернули увагу на суб'єктивну сторону явищ, що вивчаються: як самі люди минулих епох ставились до народження і смерті, хвороб і старості, дитинства і сім'ї? На особливу увагу в цьому плані, заслуговує дослідження Філіпа Ар'єса¹⁴, яке фактично «відкрило» проблему дитинства для істориків.

На тлі безсумнівного успіху історії ментальностей у Франції цей підхід невдовзі вийшов далеко за межі франкомовної історіографії, здобувши популярність у ряді країн Центральної Європи (Польщі, Угорщини, Австрії), а також справив помітний вплив на ряд відомих радянських науковців: Арона Гуревича, Юрія Бессмертного та Юрія Лотмана. На думку Наталії Пушкарьової, ця історико-антропологічна традиція знайшла найбільше визнання у медієвістів та значно меншою мірою практикується дослідниками, що вивчають історію Нового часу чи сучасність¹⁵.

Інший підхід в розумінні історії повсякденності (Alltagsgeschichte) виник в 70-80 рр. XX ст. і пов'язаний, насамперед, з Німеччиною. Прикметно, що тут інтерес до цього напрямку походить не з академічного середовища, а з громадських ініціатив і розвивався завдяки регіональним групам активістів (передусім шкільних вчителів)¹⁶. Його характерною рисою стала також концентрація на тематиці сучасної історії і, насамперед, німецького фашизму. Фактично цей напрям виріс із досвіду його переосмислення, точніше із досвіду колективної співучасті¹⁷.

Невдовзі на фоні зусиль ентузіастів-любителів свою концепцію цього напрямку виробили й професійні науковці. Історики молодого покоління підняли своєрідний «бунт на кораблі» і кинули виклик своїм старшим колегам. Вони наголошували на необхідності переорієнтувати наукові праці, звернувши увагу на вивчення «мікроісторії» окремих «маленьких людей» чи груп, носіїв повсякденних інтересів (звідси друга назва «історії повсякденності» в Німеччині – «історія знизу»). На цьому тлі змінюється традиційна уява про те, як повинно будуватися історичне дослідження: історія розвивається не зверху, через сприйняття «сильних світу цього», і не через офіційний дискурс, а якби «знизу», «зсередини».

Засновники німецької концепції історії повсякденності витримали досить гостру критику з боку академічного середовища. Навіть у середині 90-х років університетські професори-історики дозволяли собі презирливі звинувачення на кшталт: «Історія повсякденності! А що роблять ваші історичні суб'єкти у вихідні?»¹⁸. Не менш гострими були висловлювання і з боку теоретиків «соціальної історичної науки». Вони за словами Ольги Колястрок, «лайливо глузували зі спроб «повсякденників» знайти свою нішу в історичній науці Німеччини» і називали її «неоригінальною дилетантською спробою підважити основні засади історичної професії»¹⁹. Наприклад, Ганс-Ульріх Велер повторив слідом за Норбертом Еліасом думку, що цей напрям поки що «ні риба, ні м'ясо». А Юрген Кокка вважав, що дуже часто те, що називають «історією повсякденності», є насправді не більше ніж «зібрання різних анекдотів і довільна суміш багатьох неперевіраних фактів»²⁰.

Утім вже в 1985 р. на 16-му конгресі історичних наук у Штутгарті голова «Союзу істориків Німеччини» Клаус Майер назвав вивчення історії повсякденності одним із головних досягнень німецької історіографії, поряд із теоріями Карла Маркса і Маркса Вебера²¹. А в 1992 р. на Національному конгресі істориків Німеччини була утворена окрема секція з історії повсякденності, що формально засвідчило інституювання нового напрямку. Його лідерами стали такі науковці, як: Альф Людтке, Ганс Медик, Ріхард Ван Дюльмен, Лутс Нітхаммер, Міхаель Міттерауер, Детлев Пойкерт, та ін.

Найбільший внесок у розробку наукового обґрунтування історії повсякденності в Німеччині зробили Ганс Медик та Альф Людтке. Останній відомий, насамперед, своїми теоретичними статтями на тему «Що таке історія повсякденності?»²². Визначаючи сферу її інтересів, Людтке відзначав, що вона фокусується на аналізі вчинків тих, кого називають «маленькими людьми», на «детальному описі їх душевних переживань, спогадів, турбот і сподівань на майбутнє. Індивіди в таких дослідженнях, постають і діючими особами, і творцями

історії, що активно виробляють, відтворюють і змінюють реальність минулого і теперішнього»²³.

Основний предмет досліджень Ганса Медика – аналіз зв'язків між локальною спільнотою і світом за його межами. У цьому плані яскравим прикладом є його праця «Життя і виживання» в протоіндустріальному міському селищі Лайхінген, де особлива увага приділена співвідношенню між локальним і глобальним²⁴.

Загалом, у німецькій традиції історії повсякденності важлива не повторюваність минулих днів, опис деталей побуту, а дія історичних акторів, їх співучасть у подіях. Особливо важливий внесок історики цього напрямку зробили у вивчення феномену нацизму, розглядаючи його зсередини, з точки зору тих «пересічних людей», які вільно чи невольно сприяли його утвердженню²⁵. У цьому контексті заслуговує на увагу глибоке спостереження вище згадуваної Віри Дубіної: «У цій темі німецькі дослідники поставили питання про «дії окремих людей, а не деяких типажів на кшталт «робітника» чи «трудівника». Робітники у повсякденності представлені не тільки як борці чи справжні пролетарії, а й як донощики; вони мародерствують у будинках євреїв, аплодують, коли хто-небудь проходить повз із табличкою «Rassenschande» («опоганення раси»). Ці, багато у чому жахливі дії, стали для Людтке і його послідовників центральними у дослідженні повсякденності»²⁶.

Широке визнання історія повсякденності здобула також у 70-х роках ХХ ст. в Італії. Тут вона втілювалась під егідою нового історичного жанру «мікроісторії» і пов'язується з групою італійських істориків, до якої входили Карло Гінзбург, Джованні Леві, Едуардо Гренді. На цей час значення і зміст поняття «мікроісторії» значно змінилося, остаточно позбувшись негативного образу дрібного, не варто особливої уваги «жалюгідного» залишку «великої» історії. «Мікроісторія означає не розглядування дрібниць, а розгляд у подробицях», наголошував Леві²⁷. Специфічні можливості пізнання в мікроісторії значною мірою визначаються її здатністю до звуження поля спостереження і вивчення його за допомогою мікроскопу.

Виникненню цього напрямку історичних досліджень сприяло багато чинників, які, на думку Медика, «нелегко відділити один від іншого та визначити важливість впливу кожного»²⁸. Спробу їх аналізу можна зустріти у авторитетного британського історика Пітера Берка. Дослідник пропонує розглянути генезу мікроісторії з трьох точок зору. *По-перше*, вона була реакцією на один з різновидів соціальної історії, яка, відтворюючи моделі минулого, «описувала лише загальні тенденції без врахування розмаїття і специфіки локальних структур». *По-друге*, мікроісторія була свого роду відгуком на зближення з антропологією. Мікроскоп – принадна альтернатива телескопу, що дозволяла

«конкретним людям і локальному досвіду знову стати частиною історії». *По-третє*, мікроісторія була відповіддю на «зростаюче розчарування в т.з. «метаповіданні»²⁹.

У середині 70-х років з'явилися праці, завдяки яким мікроісторія отримала широке визнання: «Сир і хробаки» Карло Гібзбурга³⁰ та «Нематеріальна спадщина» Джованні Леві³¹. Найперша – класичний приклад дослідження «історії низу». У ній автор відмовляється від традиційної манери письма і удається до інших методів викладу і технік оповіді. Те ж саме можна сказати й про працю Леві, де історичне слідство, як відзначає Жак Ревель, слугує «дзеркалом самому собі завдяки «зануренню», використаному в якості композиційного прийому»³².

Мікроісторія невдовзі розвинулася, перетворившись у новий спосіб дослідження і пізнання. Наприкінці ХХ ст. було започатковано спеціальну серію монографій під грифом «Microstoria», де нині вийшло 20 томів як італійських, так і зарубіжних авторів. У 80-90-ті рр. німецько-італійська група «мікроісториків» розширилась і її поповнила авторитетна група дослідників у США і деякі представники наступних поколінь Школи Анналів: Еммануель Ле Руа Ладюрі, Жак ле Гоф, Роже Шарт'є, Андре Бюрг'єр та Жак Ревель.

Шарт'є і ле Гоф намагались обмежити «історію менталітету» у вивченні повсякденності і таким чином дистанціюватися «від непорушної історії» Броделя. Публікацію ле Гофа «Історик і людина повсякденності»³³ можна вважати початком становлення історичної антропології, яку ряд істориків вважають еволюційним продовженням історії ментальностей у проблематиці повсякденності³⁴. Розмаїття образів, що вніс цей підхід, визначалося контекстом його виникнення. Якщо концепція «непорушної історії» була доцільна в 60-ті роки, то підходи історичної антропології виявились актуальними в епоху постмодерністського інтересу до мови і образу «іншого»³⁵.

Серед праць американських науковців варто виділити праці Лінн Хант, Роберта Дарнтон, Девіда Фішера і, мабуть, перш за все – Наталі Земон Девіс. Найбільш відома книга останньої – «Повернення Мартена Герра»³⁶. В основі сюжету – історія молодого селянина Мартена Герра, яка, як влучно відзначає Кром, «виглядає не більше ніж цікавий епізод, але майстерність Девіс наповнила його серйозним змістом: вона зуміла «вписати» цей казус у контекст епохи... Яка міра індивідуальності людини в селянському середовищі ХVІ ст.? – над таким питанням змушує замислитись її книга»³⁷.

Одним із найцікавіших і динамічних напрямів в американській історіографії з історичної антропології є вивчення повсякденних культурних практик радянського суспільства, зокрема, сталінізму. Тут помітне місце займають такі історики, як Рональд Суні, Левіс С'егельбаум і, особливо, – Шейла Фіц-

патрік. Найвідоміша праця останньої «Повсякденний сталінізм. Соціальна історія Радянської Росії в 30-ті роки: місто»³⁸ являє собою дослідження повсякденного і надзвичайного в сталінській Росії та їх взаємодії між собою. У ній описуються шляхи і засоби, за допомогою яких радянські громадяни намагались вести звичайне життя у незвичайних умовах, створених сталінізмом.

Історія повсякденності має також свою потужну традицію і у Великій Британії. Піонерами тут виступили у 60-70-х роках ХХ ст. Едвард Томпсон³⁹, Кіт Томас⁴⁰ та Алан Макфарлейн⁴¹. Томпсон один із перших звернувся до вивчення робітничого класу не в якості об'єктивної узагальнюючої категорії, а як конкретно-історичних стосунків, які втілюються в «реальних людях і контекстах». Він охарактеризував його культуру як «найвидатнішу і популярну в Англії»⁴². Праці Томаса і Макфарлейна зближує не лише спільність теми, але й безсумнівна антропологічна орієнтація: обидва автори залучають етнографічний матеріал неєвропейських народів. Зокрема, в них відчутно проглядається вплив відомого антрополога Еванс-Прічарда⁴³.

Серед сучасних дослідників історії повсякденності у Великій Британії варто згадати, насамперед, учня Томаса - Пітера Берка. Його найвідоміше дослідження «Мова і ідентичність в Італії початку нового часу»⁴⁴ складається з двох частин. У першій вивчаються способи сприйняття дійсності (чи «колективні уявлення»), а у другій – способи і форми спілкування італійців в XVI-XVIII ст. (усна мова, письмо, ритуали і святкові церемонії).

Отже, в історичній науці продовжують існувати два підходи до розуміння історії повсякденності - і як реконструюючий ментальний макроконтекст подійної історії, і як реалізації прийомів мікроісторичного аналізу. Загальним для них є нове розуміння минулого як «історії знизу», що дає голос «маленькій людині», як незвичайній, так і пересічній. Об'єднує ці підходи й міждисциплінарність праць, що спираються на методи, прийоми і практики соціології, психології, етнології.

Що стосується перспективності цього напрямку, то потрібно відзначити, що на сьогоднішній день історія повсякденності, реалізуючи антропологічний вимір історичної науки, внесла нові імпульси в західне гуманітарне знання. Саме історичне пізнання отримало чітко окреслене «людське обличчя», значно розширивши своє проблемне поле через виявлення не лише об'єктивної сфери буття людини, але й сфери її суб'єктивності.

¹ Яковенко Н. Про методологію досліджень середньовічної і ранньомодерної історії України [Електронний ресурс] / Н. Яковенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2000. – Вип. XI. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Yakovenko_Natalia/.

² Удод О.А. Історія повсякденності: проблеми методології та джерелознавства / О.А. Удод // Історія в школах України. – 2005. – №4. – С. 41.

³ Яковенко Н. Вказ. праця.

⁴ Сич О.І. Про деякі гуманітарні аспекти історичної освіти // [Електронний ресурс] / О.І. Сич // Україна-Європа-Світ: міжнародний збірник наукових праць. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5. – Ч.1. – С.61-66. – Режим доступу: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/1234_56789/1564.

⁵ Вамбольдт Н. В., Шубина М.П. Повседневность в истории [Електронний ресурс] / Н. В. Вамбольдт, М. П. Шубина // Вестник Омского гос. пед. ун-та. – 2006. – Режим доступу: <http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgpu-27.pdf>.

⁶ Там само.

⁷ Яковенко Н. Вказ. праця.

⁸ Орлов И. Б. История повседневности: смерть или новое рождение? / И. Б. Орлов // Преподавание истории в школе. – 2008. – № 3. – С. 32.

⁹ Гуревич А. Я. Исторический синтез и «Школа Анналов» / А. Я. Гуревич. - М.: Индрик, 1993. – 327 с.; Кром М.М. Историческая антропология (пособие к лекционному курсу) [Електронний ресурс] / М.М. Кром. - Изд. 3-е. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге 2010. – 216 с. – Режим доступу: <http://www.countries.ru/library/anthropology/krom/index.htm>.

¹⁰ Бродель Ф. Структуры повседневности: Возможное и невозможное / Ф. Бродель // Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв. – В 3-х т. - М.: Прогресс, 1986. – Т.1. – 621 с.

¹¹ Там само. – С. 41.

¹² Кром М.М. Историческая антропология (пособие к лекционному курсу) / М.М. Кром. – Изд. 3-е. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге 2010. – С. 57.

¹³ История ментальностей, историческая антропология: зарубежные исследования в обзорах и рефератах / Институт всеобщей истории РАН; Российский Государственный Гуманитарный университет: [сб.науч.трудов / отв. ред. Е.М. Михина]. – М. : РГГУ : Институт всеобщей истории РАН, 1996. – 255 с.

¹⁴ Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Арьес. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1999. – 416 с.

¹⁵ Пушкарева Н. Л. «История повседневности» как направление исторических исследований [Електронний ресурс] / Н.Л. Пушкарева // Сайт: Перспективы. 16.03.2010. – Режим доступу: <http://www.perspektivy.info/history/20100316.htm>.

¹⁶ Оболенская С.В. История повседневности в современной историографии ФРГ // Одиссей: Человек в истории. - М.: Наука, 1990. – С. 186.

¹⁷ Дубина В.С. «История повседневности» в плюрализме культурных поворотов: российский и немецкий опыт / В.С. Дубина // Диалог со временем: Альманах интеллектуальной истории. – 2010. – Вып. 32. – С. 203 – 211.

¹⁸ Там само. – С. 208.

¹⁹ Коляструк О.А. Історія повсякденності в сучасній західній науковій традиції [Електронний ресурс] / О.А. Коляструк // Історія (збірка наукових праць). - Київ, 2009. - 500 с. – Режим доступу: http://chitalka.net.ua/textbooks/1/p_5073.html24.

²⁰ Вамбольдт Н. В., Шубина М.П. Вказ. праця.

²¹ Оболенская С.В. Вказ. праця. – С. 190.

²² Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии / А. Людтке // Социальная история. Ежегодник, 1998/99. – М., 1999. – С. 77-100; Людтке А. «История повседневности» в Германии после 1989 года / А. Людтке // Казус. – 1999. – № 2. – С. 117-131.

²³ Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии / А. Людтке // Социальная история. Ежегодник, 1998/99. – М., 1999. – С. 77.

²⁴ Медик Ханс. Народ с книгами. Домашние библиотеки и книжная культура в сельской местности в конце раннего Нового времени. Лайхинген (1748-1820) / Ханс Медик [пер. с нем. К.А. Левинсона] // Прошлое – крупным планом. Современные исследования по микроистории: [сб. науч. трудов / отв. ред. М.М. Кром]. – СПб.: Европейский университет в Санкт-Петербурге; Алетейя, 2003. – 268 с.

²⁵ Людтке А. История повседневности в Германии: Новые подходы к изучению труда, войны и власти / А. Людтке. – М.: РОССПЭН, 2010. – 271 с.; Нитхаммер Л. Вопросы к немецкой памяти: Статьи по устной истории / Л. Нитхаммер [Пер. с нем. К. Левинсона, Е. Щербаковой] - М.: Новое издательство, 2012. – 536 с.; Peukert D. Ruhrarbeiter gegen den Faschismus: Dokumentation uber den Widerstand im Ruhrgebiet, 1933-1945 / D. Peukert. – Frankfurt a. M., 1976. – 260 s.

²⁶ Дубина В.С. Вказ. праця. – С. 210.

²⁷ Леви Дж. К вопросу о микроистории / Дж. Леви // Современные методы преподавания новейшей истории: Материалы из цикла семинаров при поддержке ТАСИС. – М., 1996. – С. 172.

²⁸ Медик Ханс. Микроистория / Ханс Медик [Пер. с нем. Т.И. Дудниковой] // THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Т. II. – Вып. 4. – М., 1994. – С. 195.

²⁹ Берк Питер. Историческая антропология и новая культурная история [Електронний ресурс] / Питер Берк [пер. з англ. Марии Неклюдовой] // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 75. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2005/75/ne5.html>.

³⁰ Гинзбург Карло. Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / Карло Гинзбург [Пер. с итал. М.Л. Андреева, М.Н. Архангельской]. – М.: РОССПЭН, «Университетская библиотека. История», 2000. – 272 с.

³¹ Леви Дж. Нематериальное наследство / Дж. Леви // Антология исследований культуры. – Т. 1: Интерпретация культуры. – СПб.: Университетская книга, 1997. – С. 499-519.

³² Ревель Жак. Микроисторический анализ и конструирование социального / Жак Ревель [Пер. с франц.] // Одиссей. Человек в истории. – М.: Coda, 1996. – 113 с.

³³ Гофф, Жак Ле. Другое Средневековье: Время, труд и культура Запада / Жак ле Гофф [Пер. с франц. С.В. Чистяковой и Н.В. Шевченко]. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2002. – 328 с.

³⁴ Орлов И. Б. Вказ. праця. – С. 34.

³⁵ Пушкарева Н. Л. Вказ. праця.

³⁶ Девис Натали Земон. Возвращение Мартена Герра / Натали Земон Девис [Пер. с англ. А. Величанского]. – М.: Прогресс, 1990. – 208 с.

³⁷ Кром М.М. Вказ. праця. – С. 111.

³⁸ Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / пер. с англ. Л.Ю.Пантина. – 2-е изд. М.: РОССПЭН, 2008. – 336 с.

³⁹ Thompson E.P. The Making of the English Working Class / E.P. Thompson. – Harmondsworth, 1982. – 437 p.

⁴⁰ Thomas Keith. Religion and the Decline of Magic / K. Thomas. - New York: Scribners, 1971. – 357 p.

⁴¹ Macfarlane A. Witchcraft in Tudor and Stuart England / A. Macfarlane A regional and comparative study. New York, 1970. – 321 p.

⁴² Thompson E.P. The Making of the English Working Class. – P. 11.

⁴³ Берк Питер. Вказ. праця.

⁴⁴ Берк Питер. Язык и идентичность в Италии начала нового времени [Електронний ресурс] / Питер Берк [пер. з англ. Е. Островской и Ю. Кагарлицкого] // Новое литературное обозрение. – 1999. - № 36. - Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/1999/36/berk.html>.